

Kötetünk a Kijevi Rusz történetét elbeszélő legkorábbi óorosz nyelvű krónikának, a *Régmúlt idők elbeszélése*nek (*Poveszty vremennih let*) első teljes magyar fordítását adja közre. Ez a több mint egy évszázadon át különböző szerzők által írt, más forrásokkal is összeszerkesztett és több szövegváltozatban fennmaradt mű összefoglalja mindazt, amit a kortársak tudtak a Kijevi Rusz történetéről a 11. században és a 12. század elején. Az elbeszélés a vízözönnél kezdődik, az ismert világ népeinek letelepedésével folytatódik, majd rátér a szlávok őstörténetére, és 852-től „sorba rakva az éveket” számol be Kijev és a környékén lévő fejedelemségekben uralkodó család, a Rurikidák történetéről az 1117. évig. A krónika-évkönyv azonban nemcsak a Kijevi Rusz történetének fontos forrása, hanem sok értékes és érdekes híradást tartalmaz Európa más népeire vonatkozóan is. Számos egyedülálló adatot olvashatunk benne a kazárok, a magyarok, a kunok, a Bizánci Birodalom történelméről. A *Régmúlt idők elbeszélése* azonban nemcsak a korszak történetével foglalkozó szakemberek alapvető forrása, hanem mindazok számára érdekes és fontos lehet, akik érdeklődnek a 900 évvel ezelőtt élt emberek életmódja, vallásos elképzelései, a világról alkotott – gyakran a kereszténység felvétele előttről származó – látásmódja iránt. A szöveg megértését számos magyarázó jegyzet, öt tanulmány, névmutató és térképek is segítik.

BALASSI KIADÓ

RÉGMÚLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

RÉGMÚLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

A Kijevi Rusz első krónikája

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

RÉGMÚLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

A Kijevi Rusz első krónikája

Magyar Őstörténeti Könyvtár

30

A Szegedi Tudományegyetem
Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének
kiadványai

A sorozatot szerkeszti
Zimonyi István

RÉGMŰLT IDŐK ELBESZÉLÉSE

A Kijevi Rusz első krónikája

Fordította
Ferincz István

A fordításhoz a jegyzeteket írta
Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia,
Polgár Szabolcs, Zimonyi István

A tanulmányokat írta
Balogh László, Ferincz István,
Font Márta és Kovács Szilvia

Szerkesztette
Balogh László
Kovács Szilvia

Balassi Kiadó
Budapest

A kötet megjelenését támogatta

OTKA (PUB-F 114491)

A borítón

A *Lavrentyij-évkönyv* (1377) részlete
a Vlagyimir Monomah-féle *Intelmek* piros címszavával

A térképeket rajzolta
Szántó Richárd

© A Szerzők, 2015
© Szántó Richárd, 2015

ISSN 1215-4024
ISBN 978-963-506-970-5

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő K. Bende Ildikó
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Tördelte Mocsonoky Gábor

Tartalom

<i>Zimonyi István: Előszó</i>	7
<i>Ferincz István: A fordító előszava</i>	11
Nyesztor-krónika. <i>Poveszty vremennih let. Régmúlt idők elbeszélése:</i> honnan ered Rusz föld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld	15
<i>Ferincz István: A Régmúlt idők elbeszélése (Poveszty vremennih let)</i> mint irodalmi emlék.	229
<i>Font Márta: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás</i>	249
<i>Balogh László: A magyarság a kelet-európai nomád népek sorában</i>	279
<i>Font Márta: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században</i> és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig)	303
<i>Kovács Szilvia: A kunok a Poveszty vremennih let-ben.</i>	317
 Térképek	 333
Bibliográfia	341
Rövidítések	375
Névmutató	377

A kunok a *Poveszty vremennih let*-ben

A magyar történetírásban kunokként ismert, Kelet-Európában a 11. század második felében megjelenő török nyelvű nomád nép délorosz steppei történetének egy szakaszára a PVL a legjobb forrásunk. E nép délorosz steppei történetének három korszakát lehet elkülöníteni: az első 1054/1055 és 1132 közé tehető, azaz a megjelenésük a Rusz szomszédságában és Vlagyimir Monomah (1113–1125) fiának, Msztyiszlav Vlagyimirovicznak halála közé. Ez az időszak tulajdonképpen a kunok berendezkedésének kora a délorosz steppén, illetve az önálló portyáik időszaka a Rusz különböző területei ellen. Ezek a támadások kezdetben sikeresek voltak, de a Vlagyimir Monomah és utóda, Msztyiszlav Vlagyimirovics (1125–1132) kijevi nagyfejedelemsege idején elszenvedett vereségek következtében a kunok meggyengültek. Így a második korszakban – amely az 1160–1170-es évekig tartott – a kunok nem vezettek önálló portyákat, de állandó résztvevők a Rusz fejedelmeinek egymás közti harcaiban, azaz ebben a néhány évtizedben maguk a fejedelmek tették lehetővé a kunok portyázásait, ugyanis gyakran hívták rokonaik elleni harcaikban a kunokat segítségül. A harmadik korszak pedig a kunok újbóli megerősödésének kora, amikor is a források alapján úgy tűnik, hogy elkezdődött a központosított hatalom kiépítésének folyamata, amely azonban a mongoloktól elszenvedett 1222-es és 1223-as vereség következtében nem teljesedett ki, az 1236-ban kezdődött mongol hadjárat (tatárjárárs) pedig véget vetett a kunok kelet-európai hatalmának. Az alábbi tanulmányban a kunoknak a PVL és Vlagyimir Monomah *Intelmei* alapján rekonstruálható történetét foglalom össze a 12. század elejéig.

A kunok a különböző nyelvű forrásokban eltérő néven jelennek meg, de néha még az azonos nyelvűekben is több néven szerepelnek. A keleti szláv évkönyvek e téren következetesen polovecnek (половцы, половци) nevezik őket. E népnév nyelvészeti eredetének több magyarázata van. Hosszú ideig élt az a vélemény, így a 18. századi tudományos irodalomban is helyet kapott, hogy a kunok polovec elnevezése az orosz *поле* 'mező, szántóföld' szóhoz köthető, és úgy interpretálták a népnévet, hogy *поляни* 'pusztalakó'.¹ De felmerült magyarázatként, hogy egyes szláv nyelvekben, így a szerbben a *плав* jelentése 'kék', az ukránban pedig a *половий* 'kék' ökörszínnevként

* A szerző az MTA–SZTE Turkológiai Kutatócsoport munkatársa.

¹ NÉMETH 1942, 165–166; PRITSAK 1982, 326, 330–331; SZTOJANOV 2006, 47.

használatos, és talán ezzel lehet kapcsolatban a polovec népnév.² Szkrzsinszkaja maga úgy véli, a polovec elnevezés eredete a 11–12. századi kijevi krónikások földrajzi szemléletéből fakad, amely szerint a Dnyeper középső folyásának vidéke két részre osztható: az egyik volt az 'ez, vagyis a rusz' rész, ami – akárcsak Kijev –, a Dnyepertől nyugatra van, a másik pedig 'a másik, a túlsó oldal', ami a Dnyepertől keletre egészen a Volgáig húzódik.³ Így a Rusz embere számára a kunok a Dnyeper túlsó partjának/túlsó oldalának lakói voltak (*об он пол [Днепра] = половцы*).⁴ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a PVL az egyik olyan forrás, amely egyértelműen tisztázza, hogy a polovecek azonosak a kuman önelnevezésű kunokkal: „a kumánok, azaz a polovecek (kumani, rekše polovci)”.⁵

A kunok eredetével kapcsolatos feltételezések vitatottak, és mindmáig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a kérdést.⁶ A PVL-ben is olvasható azonban az eredetükkel kapcsolatosan egy történet, amely talán korábban íródott, vagy közel egykorú az 1120-ban meghalt al-Marvazi az *Élőlények természeti tulajdonságai* c. művével, amelynek egyik passzusából indulnak a ki a kunok eredetének vizsgálatakor.⁷ A PVL-ben a kunok eredetére vonatkozóan az 1096. év alatt olvasható: „Ezek ugyanis a kelet és észak közötti jetrivi pusztából jöttek elő, nevezetesen 4 törzsük: a torkmenek, a besenyők, a torkok és a polovecek. Metód tanúsítja [...] Izmaelnek ugyanis 12 fia volt, tőlük származnak a torkmenek, a besenyők, a torkok, a kumanok, azaz a polovecek, akik a pusztaságból jönnek elő”.⁸ A részlet nyilvánvalóan bibliai és pszeudo-methodioszi⁹ hagyományra vezethető vissza, tehát nem tartalmaz valóságos elemet a kunok eredetéről. Azonban a felsorolt török nyelvű nomád népek csaknem mindegyike a Russzal szomszédos délorosz steppén élt, és majdnem mindegyikük támadásaival zaklatta a Ruszt. Közülük is a kunok okoztak gondot a leghosszabb ideig, az 1060-as évektől az 1230-as évekig. Vagyis a középkor folyamán népszerű apokaliptikus, eredetileg szír¹⁰ műben olvashatókat a krónikás a térségnek megfelelően aktualizálta, at-

² SZKRZSINSZKAJA 1986, 266–267.

³ Talán ezt a szemléletet támasztja alá az 1015. év alatt olvasható részlet is, amely szerint: „Szvjatopolk, amikor értesült, hogy ellene jön Jaroszlav, megszámlálhatatlanul sok harcost gyűjtött össze: ruszokat és besenyőket, és kivonult ellenük Ljubecshoz a Dnyeper túlsó partjára, Jaroszlav pedig emezen az oldalon volt („изыде противу ему к Любичю об онъ полъ Днѣпра, а Ярославъ обь сю”).” (PVL, 2007, 62).

⁴ SZKRZSINSZKAJA 1986, 276. A половцы 1950-es évekig ismert magyarázatait Vasmer összefoglalta az 1953 és 1958 között megjelent Russisches Etymologisches Wörterbuch c. munkájában (VASMER 1986, 313).

⁵ PVL, 2007, 98, 236; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 184.

⁶ Ennek összefoglalására l. KOVÁCS 2010.

⁷ MINORSKY 1942, 29–30, az arab szöveg *18; CZEGLÉDY 1949, 43–44; GÖCKENJAN–ZIMONYI 2001, 244–246.

⁸ PVL, 2007, 98, 236; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 184.

⁹ A 7. századi szír Pszeudo-Methodiosz *Kinyilatkoztatására* magyar nyelven l. KMOŠKÓ 2004, 38–46.

¹⁰ A pszeudo-methodioszi mű hatására a középkori szláv irodalomban l. ISZTRIN 1897; CROSS 1929.

tól eltekintve, hogy a török nyelvű nomád népek nem az arab-félszigeti Jatríb körüli, azaz a jetrivi pusztából érkeztek a Rusz szomszédságába.¹¹

A kunok már a forrás első, datálatlan, a különböző népek szokásairól szóló részében is anakronisztikusan bár, de megjelennek: „Ahogyan most nálunk a polovecek atyáik törvényeihez tartják magukat: vért ontanak, és még kérkednek is vele, dőghúst és minden tisztátlan dolgot: hörcsögöt, ürget megesznek. Elveszik mostohájukat és sógornőjüket, és atyáik más szokásait is őrzik”.¹² Az itt olvashatók azonban túl általánosak, a pogánynak tekintett népek többségéről hasonló leírások állnak a keresztény szerzők műveiben. A forrás ráadásul nyilvánvalóan a keresztény életmódot hasonlítja össze a pogánnyal, így a kunok tényleges szokásairól nem árul el semmit.¹³

Ugyancsak általános, toposz jellegű részlet olvasható a 898. év eseményei leírásakor, ahol a korábban szintén a délorosz steppén élő nomád magyarok életmódját a krónikás saját korának, azaz a Rusz 11. század végi szomszédainak, a kunoknak az életmódjával hasonlítja össze: „...vonultak a magyarok Kijev mellett a hegyen... és a Dnyeperhez érkezvén felállították sátraikat; mert úgy vándoroltak, mint most a polovecek”.¹⁴

A kunok mint a Ruszra fenyegetést jelentő erő, csak az 1054/1055. év alatt jelennek meg,¹⁵ ekkor azonban Vszevolod Jaroszlavics (Vlagyimir Monomah apja), aki ekkor Perejaszlavl fejedelme (1054–1073) volt, békét kötött velük, vagyis feltehetően ajándékokkal távozásra bírta őket. Az ugyanezen év alatt szereplő, és a kunok megjelenését megelőző nomád torkok (úzok) támadása is nagy valószínűséggel a kunok kelet-európai megjelenéséhez köthető. Lehetséges, hogy ekkor az úzok már a kunok uralma alatt álltak, és az ő megbízásukból támadtak Perejaszlavlra, az őket követő kunok pedig a bosszú miatt vonultak a Rusz területére.¹⁶ Nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy a délorosz steppén újonnan megjelenő kunok nyomása miatt támadtak az úzok Vszevolod területeire. Így a forrásban az úzok támadása után megjelenő Bolus (Blus) vezette kunok valójában egy olyan előhad lehetett, amelynek valószínűleg az volt a feladata, hogy felderítse a délorosz steppével szomszédos Rusz helyzetét, mielőtt annak közvetlen szomszédságába telepedne a Volgától keletre levő területekről érkező új népcsoport. Ezután – bár már évtizedek óta nem érte nomád támadás a Rusz déli határait – a Rusz fejedelmeinek a kunok megjelenésével újra szembe kellett nézniük a steppei veszéllyel.

A kunok első támadása 1061-ben ugyancsak Vszevolod perejaszlavlai területeit érintette a forrás tanúsága szerint. A Rusz három, steppe közeli fejedelemsége, a kijevei, a csernyigovi és a perejaszlavlai közül a továbbiakban is ez utóbbit érte a legtöbb támadás, 1061 és 1210 között negyvenhat nagyobb önálló (tehát nem a rusz fejedelmek belharcában részt vevő) kun támadás közül tizenkilenc a Perejaszlavl Fejedelemség

¹¹ Kovács 2011.

¹² PVL, 2007, 11, 147; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 58.

¹³ Kovács 2011, 87.

¹⁴ PVL, 2007, 15, 151; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 62.

¹⁵ A PVL *Lavrentyij-évkönyv*beli (és a kötetben olvasható forráskiadás alapjául szolgáló) változatában az 1054. év alatt olvasható az esemény (PSZRL, I, 162), míg az *Ipatyij-évkönyv*ben (PSZRL, II, 151) az 1055. év alatt szerepel a kunok megjelenésének leírása.

¹⁶ RASZOVSKIJ 1933, 8–9.

ellen irányult.¹⁷ A PVL-ben tizenkét olyan a Ruszt érintő kun támadásról olvashatunk,¹⁸ amelyet ugyancsak önállóan, vagyis nem rusz fejedelmek szövetségében vezettek a nomádok, ezek közül is nyolc a perejaszlavli területet érintette.¹⁹ Nagy valószínűséggel azonban ennél jóval többször portyáztak kunok a Rusz területén, erre utal Vlagyimir Monomah *Intelmeinek* az a része, amelyben azt állítja, hogy ő maga tizenkilenc alkalommal kötött békét a kunokkal.²⁰ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezek az ún. „békék” nem mindig jelentették egy tényleges háború lezárását. Erre is van példa természetesen, többek között ilyen az 1094-ben kötött, amely esetében nyilvánvaló, hogy az 1093. év alatt olvasható harcokat lezáró békéről van szó, és amelyet Szvjatopolk Izjaszlavics, a kijevi nagyfejedelem (1093–1113) Tugorkan leányával való házasságával pecsételte meg.²¹ A 6615. (1107.) év január 12. napjára datált kettős (Jurij Vlagyimirovics Dolgorukij és Ajepa leánya, valamint Szvjatoszlav Olgovics és egy másik Ajepa leánya közötti) házassággal megpecsételt béke azonban nem biztos, hogy a korábbi, Bonyakkal és Sarukannal való harcok lezárását jelzi.²² Maga a forrás sem állítja ezt, ugyan békekötést (створиша миръ) és a házasságokat említi, de ennek ellenére lehetséges, hogy a rusz fejedelmek egy szövetségekötést pecsételtek meg ezekkel a házasságokkal, nem pedig a korábbi harcokat lezáró egyezményt. A PVL ugyanis az olyan megegyezéseket is békének nevezi, amelyek során a rusz fejedelmek ajándékokkal veszik rá a kunokat, hogy ne támadjanak területeikre. Ilyen egyoldalú megneemtámadási egyezményt (azaz a kunok nem támadnak különböző ajándékokért cserében) akartak nagy valószínűséggel megújítani a kunok 1093-ban Vszevolod Jaroszlavics kijevi nagyfejedelem (1078–1093) halálakor, és ilyen érdekében vonult kíséretével Itlar és Kitan is 1095-ben²³ Perejaszlavlba, ahol azonban Vlagyimir Monomah, ekkor Perejaszlavl ura (1094–1113) álnok módon meggyilkoltatta őket.²⁴

¹⁷ GOLUBOVSKIJ 1884, 83.

¹⁸ Ugyan egy esetben, az 1110. év alatt – a jelen fordítás alapjául szolgáló *Lavrentijj-évkönyvből* – nem derül ki, hogy a rusz fejedelmek miért vonultak a polovecek ellen, de az *Ipatijj-évkönyv* alapján nyilvánvaló, azért jelentek meg a fejedelmek Voinynál, mert a polovecek korábban Perejaszlavl környékén falvakat pusztítottak (*PSZRL*, II, 260).

¹⁹ Így 1061-ben, 1068-ban előbb a Perejaszlavl Fejedelemség területén folyó Altánál győztek a kunok, 1092-ben a Perejaszlavl Fejedelemséghez tartozó településeket is elfoglaltak, az 1096. év alatt olvashatók alapján kétszer is Perejaszlavl ellen vonultak a Kurja és Tugorkan vezette kunok, 1107-ben a két híres kun vezér, Bonyak és Sarukan szintén perejaszlavlai területeken pusztított, végül 1110-ben és 1113-ban is érintették az említett fejedelemséget.

²⁰ *PVL*, 2007, 104, 242; *CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR* 1953, 214.

²¹ *PVL*, 2007, 92–95, 230–233; *CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR* 1953, 175–179.

²² *PVL*, 2007, 120, 258; *CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR* 1953, 204. A 6615. év alatt olvashatók datálásával kapcsolatosan több probléma is felmerül, ezekre, illetve pontosításukra tett törekvésekre l. Kovács 2014, 67–69.

²³ Valójában 1096 februárjában jelent meg Itlar és Kitan Perejaszlavlnál (Kovács 2014, 56).

²⁴ A krónikás is tudatában van, hogy nem az egyezségnek megfelelően jár el a fejedelem, ezért úgy állítja be a történetet, hogy Vlagyimir előbb tiltakozik a druzsinája javaslata ellen, de végül annak unszolására végez a két kun vezérrel, és egyébként sem terheli erkölcsi felelősség, mert: „Nem követsz el ezzel bűnt, hiszen azok folyton hadba járnak ellened, pusztítják Rusz földjét, és szünet nélkül ontják a keresztény vért.” *PVL*, 2007, 95–96, 233–234; *CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR* 1953, 180–181.

A délorosz steppén újonnan megjelenő és a 11. század végére hatalmát kiépítő kunok támadásait nem tudta feltartoztatni a steppe korábbi urai, a besenyők ellen az 1030-as években kiépített védelmi rendszer, az új szomszédok könnyűszerrel áthattoltak azon.²⁵ A forrás alapján az 1054/55-ben a kunokkal még megegyező Vszevolod 1061-ben már egyedül és sikertelenül vette fel a harcot a támadókkal. A következő, 1068-as támadás is a perejaszlavli területek ellen irányult kezdetben, ekkor azonban már Vszevolod testvérei, azaz a kijevi nagyfejedelem, Izjaszlav Jaroszlavics (1054–1068, 1077–1078) és a csernyigovi fejedelem, Szvjatoszlav Jaroszlavics (1054–1073) is a Dnyepertől keletre levő Alta folyóhoz vonult harcosaival. Az így egyesített seregük is vereséget szenvedett azonban a kunoktól, akik a győzelem után nem vonultak vissza a steppére, hanem tovább portyáztak, és Csernyigov környékére vonultak, ahol a magára maradt Szvjatoszlav kénytelen volt saját erőivel újra szembe szállni velük. Mint a forrásból is kiderül, ebből az összecsapásból a kunok kerültek ki vesztesen.²⁶ A következő kun támadás már a Dnyepertől nyugatra levő területeket érintette 1071-ben. Ez nem azt jelenti, hogy korábban nem portyázhattak Kijev környékén, a Rosz folyó vidéki portyájuk azonban arra utalhat, hogy ekkor már biztosan berendezkedtek a Volga és a Dnyeper közti területeken.²⁷

A kunokkal kapcsolatos következő adat a forrásban egy szövetséget említ. A Monomahovicsokkal szemben elfogult krónikás az atyai jussukért folytatott harcok során 1078-ban a kunok támogatását kérő Oleg Szvjatoszlavicsot kárhoztatja a „keresztény vér” ontása, illetve a „keresztény lelkek pusztítása” miatt.²⁸ A szakirodalomban elterjedt, hogy Oleg volt az első rusz fejedelem, aki kunokkal lépett szövetségre rusz rokonaival szemben. Van, aki úgy véli, hogy ezzel Szvjatoszlav fiai megbontották a Rurikidák kunokkal szembeni közös fellépését, és Oleg kezdeményezésére váltak a nomádok a Rusz belharcainak állandó szereplőivé.²⁹ Azonban nem biztos, hogy Oleg volt az első, aki kunokhoz fordult segítségért fejedelmi rokonaival szemben, hanem lehetséges, hogy az a Vlagyimir Monomah vonult kunokkal ruszok ellen, akit a krónikás a kereszténység védelmezőjeként ábrázol. Vlagyimir Monomah ugyanis *Intelmei* alapján valamikor 1077-ben, tehát korábban vagy közel Oleggel egy időben a nem azonosítható Odreszket, valamint Csernyigovot már nomádok támogatásával támadta meg:³⁰ „én pedig a polovecekkel haddal mentem Odreszk ellen, és Csernyigovba”.³¹ Ennek ellenére Oleget kárhoztatja a krónikás: „Oleg és Borisz ekkor úgy vonultak Csernyigovba, mintha győztesek lettek volna, pedig valójában a Ruszföldnek nagyon sok rosszat tettek, mert keresztény vért ontottak, amelyet számon kér majd tőlük az Isten, és felelniük kell majd az elpusztított keresztény lelkekért”, és Oleg jelzője lett a Goriszlavics ’a szerencsétlenség fia’,³² mert testvérháborús-

²⁵ MARTIN 2007, 55.

²⁶ PVL, 2007, 74, 212; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 148–149.

²⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH 1994, 31, 34.

²⁸ PVL, 2007, 85, 223; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 165.

²⁹ MARTIN 2007, 57.

³⁰ DIMNIK 1994, 190.

³¹ PVL, 2007, 102, 240; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 212.

³² „Akkor Oleg Goriszlavics éveiben / testvérharcot vetettek és arattak” (KÉPES 1974, 18).

kodásba bonyolódott. Később utódait is azzal vádolták az írástudók, hogy Oleghez hasonló bajkeverőként állandóan pogányokat, a „vad kunokat” (половци дикии)³³ hívják rokonaik ellen. Pedig már Vlagyimir Monomah *Intelmeiben* is említi kun támogatóit („csernyigoviakkal és az én poloveceimmel”), akikkel ráadásul kunok ellen vonult.³⁴ A Vlagyimirral és a csernyigoviakkal vonuló kunokról nem tudni pontosan, hogyan is kötődnek a fejedelemhez: annak hadi szolgálatában álló kunok voltak, vagy pedig egy olyan nemzetség/törzs, amely szövetségre lépett a fejedelemmel? Talán az elsőről lehet szó, mivel ebből az időszakból nincs arra adat, hogy kunok egy nemzetsége vagy törzse letelepült szomszédaikkal katonai szövetségre lépve sajátjaik ellen fordult volna. Az azonban bizonyos, hogy Vlagyimir is szívesen igénybe vette a nomádok hadászati valójátartását később is, így 1096-ban is kunok harcoltak Vlagyimir Monomah fiának, Msztyszlavnak a seregében Oleg ellen.

Visszatérve Oleg Szvjatoszlavics és a kunok közötti kapcsolatokra. A források alapján a csernyigovi Szvjatoszlav és utódai valóban mindig számíthattak a kunok támogatására. A jó viszony kezdete talán a kunok 1068-ban Szvjatoszlavtól elszenvedett veresége. A PVL nem tesz említést arról, hogy ki is volt a vereséget szenvedő kunok vezetője, a *Novgorodi első évkönyv* fiatalabb változata azonban a korszak egyik legjelentősebb kun vezérét, Sarukant nevezi meg.³⁵ Tény, hogy az évkönyvek Szvjatoszlav 1076-os haláláig többé nem tesznek említést a fejedelem kunokkal való harcáról. Lehetséges, hogy Szvjatoszlav győzelme, valamint Sarukan elfogása kivívhatta ellenfelei tiszteletét, és az évkönyvek hallgatása alapján arra következtethetünk, hogy Szvjatoszlav uralkodása idején (csernyigovi fejedelem 1054–1073; kijevi nagyfejedelem 1073–1076) a kunok többé nem okoztak neki gondot.³⁶

A kunok nemcsak az egymás közti harcaikban támogatták a rusz fejedelmeket, hanem például Vaszilko Rosztyszlavics, a tyerebovli fejedelem seregében is jelen voltak 1092-ben a lengyelek elleni hadjárata során. Vaszilko és a kunok kapcsolata alapján többen úgy vélik, hogy a Képes Krónika egyik részletében leírtak is ehhez a fejedelemhez köthetők,³⁷ azaz Vaszilko volt az, aki a kunokat a Magyar Királyság ellen küldte 1091-ben. Az a forrás alapján kétségtelen, hogy Vaszilko a kunok támogatásával vonult a lengyelek ellen, ez azonban még nem bizonyítja, hogy ő volt „Ruscia” azon fejedelme, akinek a biztatására a kunok I. (Szent) László királysága ellen támadtak.³⁸

³³ A „vad kunokra” l. PRITSAK 1967 és GOLDEN 1979–1980.

³⁴ PVL, 2007, 102, 240. A mai orosz és a magyar fordításhoz képest az angol egy kissé másképp értelmezi a vonatkozó részt: „I marched with men of Chernigov against the Polovcians. At the Desna, we seized the princes Asaduk and Sauk, and killed their followers.” Azaz e szerint csak a csernyigoviakkal vonul a polovecek ellen a fejedelem (CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 212).

³⁵ NPL, 190.

³⁶ DIMNIK 1994, 68, 99.

³⁷ „...a dicső király megtámadta Rusciát, mert a kunok az ő tanácsukra törtek be Hungariába” (BELLUS 1986, 172; SRH, I, 414).

³⁸ A kérdés összefoglalását l. KOVÁCS 2009, 280–282.

Az 1070-es évektől kezdve biztos, hogy a kunok szinte állandó résztvevői a különböző rusz fejedelmek egymás közti harcának. Ennek egyik következménye, hogy az 1091-es kettős kudarccal véget érő Magyar Királyság elleni támadásuk után a kunok ismét magyar sereggel kerültek szembe 1099-ben, de a Rusz területén. Ekkor a Könyves Kálmán magyar király (1095–1116) vezette had a kijevi nagyfejedelem, Szvjatopolk kérésére vonult Rusz földre, ahol Peremislnél a volhíniai Vlagyimir urát, Davidot támogató Bonyak és Altunopa kun serege fényes győzelmet aratott a magyarokon.³⁹

A 12. század legelejéig a krónikások csak a kunok Rusz földre vezetett hadjáratairól szólnak, arról nem tesznek említést, hogy a Rusz fejedelmei a kunok steppei területei ellen támadtak volna. Egyetlen kivételnek látszó eset az 1095. év alatt olvasható, ekkor Vlagyimir és Szvjatopolk, miután meggyilkolták Itlart és Kitant, azok vezető nélkül maradt törzseire, nemzetségeire támadtak. Az *Intelmek* alapján – amely szintén említést tesz az Itlar emberei elleni hadjáratról: „És újból Itlar szolgálóit gyilkoltuk le, és sátraikat elvettük, mikor Goltav mögé mentünk.”⁴⁰ –, azonban úgy tűnik, hogy ezek a csoportok nem mélyen a steppén voltak ekkor, hanem a Perejaszlavli Fejedelemség közvetlen közelében, ugyanis Goltav az egyik határ menti erőd volt. Itlar és Kitan kunjai a Vlagyimirral való béke megújítása mellett talán Oleg Szvjatoszlavics támogatása miatt vonulhattak ennyire északra.⁴¹ Így lehetséges, hogy míg a vezetőik kíséretükkel Perejaszlavliban tárgyaltak, ők a határ közelében táboroztak, és ide vonult ellenük a rusz sereg.

A rusz fejedelmek első, steppe mélyére vezetett hadjáratának leírása az 1103. év alatt olvasható. Ekkor Vlagyimir Monomah vezetésével hat rusz fejedelem vonult a steppén a Szutyen (ma Molocsnaja) folyóhoz. A kunok az összecsapás előtt Uruszoba vezetésével hadi tanácsot tartottak, ahol a PVL szerint az idős és megfontolt Uruszoba azt javasolta, hogy kérjenek békét az ellenük vonuló fejedelmektől. Nem valószínű azonban, hogy azért tartott a rusz sereggel való harctól, amivel a krónikás magyarázza: „mert keményen fognak velünk harcolni, mivel mi sok rosszat tettünk Rusz földjének”,⁴² hanem mert tudatában volt, hogy a hosszú tél után a legyengült állatállománnyal az emberei számára nem könnyű a védekezés, egy esetleges katonai kudarc után pedig nem tudnak a steppe ellenség számára ismeretlen részeire menekülni. A fiatalabb harcosok azonban Uruszoba javaslatát elutasították és harcra készültek.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy közel négy évtized után már a ruszok is felismerték, mikor a legjobb a nomádok ellen hadba indulni. Az április 4-i győzelem alapján kora tavasszal, február legvégén vagy március elején vonulhattak hadba a Szutyen (ma Molocsnaja) folyóig. A dnyeperi kunok itt – a folyó középső szakaszának vidékén, a bal parton – nomadizáltak tavasszal. A kunok a tél elmúltával ezen a részen, miközben arra vártak, hogy állatállományuk erőre kapjon, halászáttal és vadászattal foglalkoztak. Vlagyimir jól kiszámította a hadjárat időpontját, mert

³⁹ A csatára részletesen I. HODINKA 1913; KOVÁCS 2013.

⁴⁰ PVL, 2007, 103, 241; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 213.

⁴¹ PRITSÁK 1967, 1620.

⁴² PVL, 2007, 118, 236; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 201.

tavasszal a legyengült állatok miatt a nomádok nem tudtak olyan gyorsan mozogni, nem tudtak elmenekülni a fenyegetés elől. Természetesen a támadás irányát is jól átgondolta, így előbb a gázlókhoz vonult seregével, ahol a nyári szállás felé vonuló kunoknak el kellett haladni, majd arra is gondolt, hogy kudarc esetén hogyan lehet követni a kunoknak ezt a csoportját – a Ruszban ekkor már feltehetően ismert nomadizálási útvonalukon – a tengerparthoz vezető útjuk során.⁴³

Az összezsapás a rusz seregek nagy sikerével ért véget. A forrás alapján nem kizárt, hogy az előbb említettek mellett a jól megszervezett felderítés – melynek során a kunok felderítői vezetőjükkel, Altunopával együtt elesetek – vezetett a rusz győzelemhez. A kun felderítőkkal való leszámolást követte április 4-én a csata, melynek során 20 kun „fejedelem” (knyáz) halt meg, akik közül kilencnek a nevét a forrás fel is sorolja. A kilenc kun vezéri név közül négy (Uruszoba, Arsylanapa, Kitanopa, Csenegrepa), valamint a felderítők vezetőjének neve (Altunopa) *-oba/-apa/-opa/-epa* végződésű. Az ezekben a nevekben olvasható *aba/apa* eredetileg ’ős, atya’ jelentésű, és nagy valószínűséggel összeköthető az *oba* ’nagy család, nemzetség’ török szóval.⁴⁴ Van, aki szerint lehetséges, hogy ezek valójában nem is személynevek, hanem teljes egészében méltóságnevek, vagyis például Altunopa az *altun* (török ’arany’) nemzetség vezetőjére utal.⁴⁵ De azt sem lehet kizárni, hogy olyan tulajdonnevekről van szó, amelyek egyúttal méltóságát is jelentik az adott személynek. Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot, akkor lehetséges, hogy több nemzetség vezetője tanácskozott előbb, majd közösen vett részt a csatában. Az 1103. év alatt szereplő történetnek van még egy érdekessége: az elfogott kun Belgyuz arany és ezüst mellett lovakat és barmokat ajánlott fel szabadsága fejében. Ez is, akárcsak korábban az Itlar és Kitan embereitől szerzett zsákmány (sátrak, ökrök, lovak, tevék),⁴⁶ vagy az 1109. év telén a Dmitrij Ivorovics által szerzett sátrak nagyállattartó életmódra utalnak.⁴⁷

Ez az 1103. év alatt olvasható hadjárat, akárcsak az 1111. év alatt olvasható azt bizonyítja, hogy ha a rusz fejedelmek képesek voltak az egymás közti ellentéteiket háttérbe szorítani és közösen a nomádok ellen vonulni, akkor siker koronázta törekvésüket. Ez a hadjárat a Rusz hadtörténetének egy új, támadó szakaszát jelzi, akárcsak az 1109. év alatt olvasható, vagy mint az alább részletezendő 1111. évi.

Az 1111. évi hadjárat ötletének leírása szinte azonos az 1103. évivel.

A 6611. (1103.) évben. Az Isten azt sugallta Rusz fejedelmeinek, Szvjatopolk és Vlagyimir szívének, hogy tanácskozásra jöjjenek egybe Dolobszkban. És Szvjatopolk a druzsinájával, és Vlagyimir a sajátjával egy sátorban ülésezett. És hozzáfogott Szvjatopolk druzsi-

A 6619. (1111.) évben. Az Isten Vlagyimir szívébe azt a gondolatot ültette, hogy vegye rá testvérét, Szvjatopolkot a pogányok elleni tavaszi hadjáratra. Szvjatopolk pedig elmondta druzsinájának, amit Vlagyimir mondott. A druzsina erre ezt mondta: „Nem alkalmas erre most az idő,

⁴³ PLETNYOVA 1990, 55.

⁴⁴ CLAUSON 1972, 5–6.

⁴⁵ GOLDEN 1995–1997, 108.

⁴⁶ PVL, 2007, 96, 234; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 202.

⁴⁷ PVL, 2007, 120, 259; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR 1953, 203.

nája a tanácskozáshoz, és azt mondta, hogy: „nem jó most tavasszal hadba indulni, mert tönkretesszük parasztjainkat és szántóföldjeiket”. És ezt mondta Vlagyimir: „Druzsínám, csodálkozom, hogy a lovakat, amelyekkel szántotok, sajnáljátok, de miért nem gondoltok arra, hogy mihamarabb elkezd szántani a parasztember, eljő a polovec harcos, és lenyilazza őt, elveszi a lovát, és elmegy annak falujába, elviszi annak feleségét és gyermekeit és minden ingóságát. A lovakat sajnáljátok, de magatokat nem?” És semmit sem tudott erre válaszolni Szvjatopolk druzsinája. És így szólalt meg Szvjatopolk: „Hát, én máris készen állok.” És felállt Szvjatopolk, és ezt mondta neki Vlagyimir: „Testvérem, te nagyon jó szolgálatot teszel Rusz földjének.” És ilyen üzenetet küldtek Olegnek és Davidnak: „Induljatok a polovecek ellen: vagy élni fogunk, vagy meghalunk!” David engedelmeskedett, de Oleg nem akarta ezt, okául azt mondta: „Nem vagyok egészséges.” Vlagyimir miután elbúcsúzott testvérétől, elment Perejaszlavlba, Szvjatopolk pedig követte, és David, Szvjatoszlav fia, és David, Vszeszlav fia, és Msztyiszlav, Igor unokája, valamint Vjacseszlav, Jaropolk fia, Jaropolk, Vlagyimir fia.

ne vonjuk el a parasztokat a szántásvetéstől.” És ilyen üzenetet küldött Szvjatopolk Vlagyimirhoz: „Össze kellene jönnünk, hogy a druzsinával együtt megtanácskozzuk ezt.” A küldöttek pedig megérkeztek Vlagyimirhoz és átadták Szvjatopolk üzenetét. És eljött Vlagyimir, Dolobszkban gyűltek egybe. És egy sátorban ültek le tanácskozni: Szvjatopolk a maga druzsinájával, Vlagyimir is a magáéval. A csendet követően ezt mondta Vlagyimir: „Testvérem, te vagy az idősebb, te szólj először, hogyan tudnánk megvédeni Rusz földjét.” És Szvjatopolk ezt mondta: „Testvérem, kezd csak te!” És erre ezt mondta Vlagyimir: „Mihamarabb megszóllok, a druzsinád meg enyém is perlekedni fog velem, hogy tönkre akarom tenni a parasztokat és azok szántóit. Ám azon nagyon csodálkozom, testvérem, hogy a parasztokat és azok lovait sajnáljátok, de arra nem gondoltok, hogy amikor tavasszal a paraszt a lovával szántani kezd, a polovec harcos pedig odamegy és nyilával leteríti a parasztot, elveszi a lovát és asszonyát, a szérűskertjét pedig felégeti. Hát erre miért nem gondoltok?” És valamennyi harcos így beszélt: „Valóban, tényleg így van!” És így szólt Szvjatopolk: „Most már kész vagyok veled együtt vonulni. És elküldtek David Szvjatoszlavicshoz, meghagyván neki, hogy velük együtt induljon. És Vlagyimir és Szvjatopolk felálltak helyükről, megcsókolták egymást, és elindultak a polovecek ellen: Szvjatopolk a fiával, Jaroszlavval, és Vlagyimir a fiaival, és David a fiával.

Lihacsov szerint az 1103. évi történet szolgált mintául az 1111. évinek, de ez nem jelenti azt, hogy a két gyűlés ne történt volna meg. A krónikás annak érdekében, hogy az elsőhöz hasonlóan írja le a másodikat, az első mintájára számol be a gyűlésről.⁴⁸

⁴⁸ PVL, 2007, 542.

A forrás alapján készült, és mindeddig a leginkább elfogadott Vlagyimir Monomah-i hadjárat-rekonstrukció Kudrjasov névéhez köthető, de a szöveg kronológiai sorrendje, mint alább látni fogjuk, nem támogatja azt.⁴⁹ A kérdéssel foglalkozók ugyanis hosszú ideig nem vettek észre egy hibát a szövegben (lásd az alábbi táblázatban mindkét variációt). Csernov hívja fel a figyelmet arra, hogy az évkönyv szerkesztője felcserélte az események természetes sorrendjét.⁵⁰ A kronológiailag és logikailag kiigazított szöveg a 2012-es, a szövegnek csak a mai orosz nyelvű kiadását tartalmazó kötetben olvasható:⁵¹

„És a nagyböjt második vasárnapján indultak el, és pénteken a Szulánál voltak. Szombaton továbbmentek és elérték a Horolt, és ott a szánjaikat is hátrahagyták. És azon a vasárnapon, amikor a feszületet megcsókolják, továbbmentek, és megérkeztek a Pszelhez, onnan átkeltek és a Golta folyónál táboroztak le. És ott másnap, szerdán, megcsókolták a feszületet, és bőséges könnyontás közepette minden reménységüket a szent keresztbe vetették. És onnan, sok folyón átkelvén, a böjt hatodik hetének keddjén érkeztek a Donhoz. **És felöltötték mellvértjeiket, felsorakoztatták csapataikat, és elindultak Sarukan várához. És Vlagyimir fejedelem, a sereg előtt lovagolva, megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropáriumokat, kondácionokat és a Szent Istenszülő kánonját énekeljék. Amikor esteledett, a várhoz vonultak, és vasárnap kijöttek a várból annak lakói a rusz fejedelmekhez hódolatra,**

„És a nagyböjt második vasárnapján indultak el, és pénteken a Szulánál voltak. Szombaton továbbmentek és elérték a Horolt, és ott a szánjaikat is hátrahagyták. És azon a vasárnapon, amikor a feszületet megcsókolják, továbbmentek, és megérkeztek a Pszelhez, onnan átkeltek és a Golta folyónál táboroztak le. És ott másnap, szerdán, megcsókolták a feszületet, és bőséges könnyontás közepette minden reménységüket a szent keresztbe vetették. És onnan, sok folyón átkelvén, a böjt hatodik hetének keddjén érkeztek a Donhoz. *És másnap, szerdán, Szugrovhoz vonultak, odaérkezvén felégették azt, csütörtökön pedig vissza-indultak a Dontól; pénteken pedig, másnap, március 24-én összesereglettek a polovecek, felsorakoztatták a csapataikat és harcba indultak. A mi fejedelmünk pedig minden bizodalomukat az Istenbe vetették és ezt mondták: „Ha már itt meg kell halnunk, keményen álljunk helyt!”* És búcsút vettek egymástól, tekintetüket az égre

⁴⁹ Február 26. (vasárnap): elindulnak Perejaszlavlból; március 3.: a Szulánál; március 4.: a Horolnál; március 5. (vasárnap): a Pszelnél; március 6.: a Goltánál; március 7.: Vorszklánál vannak; március 8.: elérték a kunok steppei területeire, és „sok folyón átkeltek”; március 19. (vasárnap, ötödik hét): a „Donhoz” értek; március 20.: pihentek és előkészítették fegyverzetüket; március 21. (kedd): Sarukanhoz értek estefelé, és éjszaka birtokba vették a várat; március 22. (szerda): Szugrovhoz vonultak és felégették; március 23. (csütörtök): elindultak a „Dontól”; március 24. (péntek): csata a Gyegej patakánál; március 25. (szombat): pihentek és az angyali üdvözlét (Gyümölcsoltó Boldogasszony) napját ünnepelték; március 26. (vasárnap): vonulnak; március 27. (hétfő) reggel összecsapás a kunokkal a Szalnyicánál (KUDRJASOV 1948, 113–119).

⁵⁰ PVL, 2012, 374.

⁵¹ PVL, 2012, 172–173. A táblázat első oszlopában az *Ipatyij-évkönyv*beli szöveg fordítása, míg a másodikban a kronológiailag kiigazított szöveg olvasható.

halat és bort hoztak nekik. És ott töltötték az éjszakát. És másnap, szerdán, Szugrovhoz vonultak, odaérkezvén felégették azt, csütörtökön visszaindultak a Dontól; pénteken pedig, másnap, március 24-én összesereglettek a polovecek, felsorakoztatták a csapataikat és harcba indultak. A mi fejedelmeink pedig minden bizodalmukat az Istenbe vetették és ezt mondták: „Ha már itt meg kell halnunk, keményen álljunk helyt!” És búcsút vettek egymástól, tekintetüket az égre emelték, a mennyei Istenhez fohászkodtak. És amikor a két fél összecsapott, kegyetlen csata bontakozott ki. A magasságbeli Isten haragos tekintetét az idegenek ellen fordította, és (azok) hullani kezdtek a keresztények előtt. Így győzettek le az idegen törzsbeliék, és sok ellenségünk esett el a rusz fejedelmek és harcosok előtt a Gyegej patakánál. És megsegítette az Isten a rusz fejedelmeket, akik hálát adtak az Istennek azon a napon. És másnap, szombat érkezével megünnepelték Lázárfeltámasztását, az Örömhírvétel napját, és Istennek történő hálaadással töltötték a szombatot és a vasárnapot is. Amikor elérkezett nagyhét hétfője, az idegenek újból összeszedték seregeik sokaságát, és hatalmas sűrű erdőként sok-sok ezren vonultak fel.”

emelték, a mennyei Istenhez fohászkodtak. És amikor a két fél összecsapott, kegyetlen csata bontakozott ki. A magasságbeli Isten haragos tekintetét az idegenek ellen fordította, és (azok) hullani kezdtek a keresztények előtt. Így győzettek le az idegen törzsbeliék, és sok ellenségünk esett el a rusz fejedelmek és harcosok előtt a Gyegej patakánál. És megsegítette az Isten a rusz fejedelmeket, akik hálát adtak az Istennek azon a napon. És másnap, szombat érkezével megünnepelték Lázárfeltámasztását, az Örömhírvétel napját, és Istennek történő hálaadással töltötték a szombatot és a vasárnapot is. És felöltötték mellvértjeiket, felsorakoztatták csapataikat, és elindultak Sarukan várához. És Vlagyimir fejedelem, a sereg előtt lovagolva, megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropáriumokat, kondákiókat és a Szent Istenszülő kánonját énekeljék. Amikor esteledett, a várhoz vonultak, és vasárnap kijöttek a várból annak lakói a rusz fejedelmekhez hódolatra, halat és bort hoztak nekik. És ott töltötték az éjszakát. Amikor elérkezett nagyhét hétfője, az idegenek újból összeszedték seregeik sokaságát, és hatalmas sűrű erdőként sok-sok ezren vonultak fel.”

Mielőtt a hadjárat rekonstruálására rátérnék, fontos megjegyezni, hogy ebben az évben a nagyböjt február 13-án kezdődött, húsvét pedig április 2-án volt. Így a következőképpen alakult a hadjárat: A fejedelmek nagyböjt második vasárnapján (február 26-án) indultak hadba; pénteken (március 3-án) a Szulánál vannak; szombaton (március 4-én) elérték a Horolt; a nagyböjt harmadik vasárnapján (március 5-én) a Pselhez értek; innen tovább mentek a Goltához, ahol várakoztak egy ideig, nem tudni, hogy meddig; majd szerdán (március 8-án) elérték a Vorszklát; nagyböjt hatodik hetének keddjén (március 21-én) elérték a Dont;⁵² szerdán (március 22-én) Szugrov települést

⁵² 1185-ig nem ismert a Donyec neve. Mivel a Szeverszkij Donyec a Don mellékfolyója, a krónikások ugyanazzal a névvel, a Donnal illették mindkettőt. A Donyec (Донѣцъ) első említése az *Ipatyij-évkönyv*ben jelenik meg Igor Szvjatoszlavics hadjárata kapcsán (PSZRL, II, 638).

foglalják el, égetik fel; csütörtökön (március 23-án) elindultak a Don felől; pénteken (március 24-én)⁵³ pedig a Gyegej pataknál megverték a kunokat; szombaton (március 25-én) az angyali üdvözlét (Gyümölcsoltó Boldogasszony) napját és a győzelmet ünnepelték; majd vasárnap (március 26-án) Sarukan váránál vannak, nagyhétfőn (március 27-én)⁵⁴ a Szalnyica folyónál újból megverték a kunok seregét.⁵⁵

A három kun erődített település (Sarukan, Szugrov és csak az 1116. év alatt szereplő Balin vagy Galin)⁵⁶ lokalizálásával többen is foglalkoztak: így a már említett Kudrjasov szerint Sarukan Bohorodicsne (Богородичне, Donyecki terület, Ukrajna) falunál volt, Szugrov Szidorove falunál (Сидорове, Donyecki terület, Ukrajna) levő gorogyiscséval, míg Balin Majakival (Маяки, Donyecki terület, Ukrajna) azonos.⁵⁷ Pritsak is nagyjából Izjum környékére lokalizálta a városokat. Szerinte Sarukan az ukrán Mala Komisuvaha (Мала Комишуха, Harkivi terület, Ukrajna) falu, Szugrov a Kazennyij Torec és a Donyec torkolatánál levő Rajhorodok (Райгородок, Donyecki terület, Ukrajna) falu, Balin pedig Kunje (Куньє, Harkivi terület, Ukrajna) nevű falu helyére tehető.⁵⁸ Míg Pletnyova szerint Sarukan a későbbi Cshujiv (Чугуїв, Harkivi terület, Ukrajna), Szugrov pedig Zmijiv (Зміїв, Harkivi terület, Ukrajna) város helyére lokalizálható, a Zmijivtól nem messze délre, egy Hajdari (Гайдари, Harkivi terület, Ukrajna) nevű faluban feltárt kis, 12. századi erődített település pedig talán Balin lehet.⁵⁹ Bár vannak kunokhoz köthető leletek a környéken, eddig nem sikerült egyértelmű adatokkal alátámasztani a három kun település létét ezeken a területeken, vagy vitatják ezek azonosításait.⁶⁰ Ráadásul a forrás alapján végzett számítások sem támasztják alá, mert ha elfogadjuk, hogy a Vorszklától a „Donig” (vagyis a Donyec izjumi kurgánok térségében levő folyásáig) a rusz sereg tizenhárom nap alatt ért el, akkor a napi átlagsebessége a seregnek 16 km volt, ami nagyon kevésnek tűnik (Vorszklánál március 7-én voltak, a „Donhoz” március 21-én értek). Ezért Csernov jóval délebbre és keletebbre teszi a hadjárat végcélját, és úgy gondolja, hogy a krónikás a hadjárat leírásakor elkülönítette a Dont a Donyectól. A forrás alapján úgy véli, hogy a rusz sereg mintegy 700 km vonulás után, a hadjárat 24. napján (március 21-én) ténylegesen a Donhoz ért. Tehát a napi átlagsebessége a seregnek 30 km volt, noha az elején lassabban haladtak (kb. 22 km/nap). Ha a Don torkolatát (illetve annak a Vorszklához a legközelebb eső pontját) kedden (március 21-én) érték el, akkor a Vorszklától 460 km-t tettek meg, vagyis napi 33-35 km-es sebességgel haladtak. A két

---

Az 1185-ös vereség történetének leírója fontosnak tartotta elmondani, hogy Igor áttörte magát a Donyechez az utolsó csatában. A Donyec második említése az *Igor-ének*ben szerepel: „Igor virraszt: / mezőt méri gondolatban / a nagy Dontól kis Donecig.” (KÉPES 1974, 41.) Itt azonban a Donról van szó (PVL, 2012, 372).

⁵³ Egyike azon esetnek a PVL-ben, amikor a nap és a dátum egyaránt szerepel.

⁵⁴ Itt is szerepel a nap és a dátum is a forrásban.

⁵⁵ PVL, 2012, 375.

⁵⁶ A három város neve a *Lavrentij-évkönyv*ben: Galin, Csesjujev és Szugrov (PSZRL, I, 291). Csesjujev valószínűleg Sarukannal azonos.

⁵⁷ KUDRJASOV 1948, 119–122.

⁵⁸ PRITSÁK 1982, 348–351.

⁵⁹ PLETNYOVA 1990, 61–62.

⁶⁰ PRITSÁK 1982, 348–351.

csata helyszínével kapcsolatban, a Gyegej patakról úgy gondolja, hogy az a Donyec egyik kis jobb oldali mellékfolyója, a Lihaja, a Szalnyica pedig a Donyec egyik bal oldali mellékfolyója, amely a Kalitvától nyugatra van. Tehát Szugrov és Sarukan is valahol a Kalitva torkolata vidékén lehetett. Ez a vidék minden oldalról domboktól védett, különleges mikroklimával, ahol a fák korábban virágoznak, mint máshol a környéken,⁶¹ és ez rendkívül vonzó lehetett a nomádok számára. Így érthető, hogy ezeket a településeket a kunok az 1111-es támadás után még helyreállították, hiszen 1116-ban Vlagyimir Monomah egyik fia, Jaropolk ismét erre a vidékre vezetett hadjáratot, melynek során ismét bevette Sarukant, Szugrovot, valamint az 1111. évi hadjárat során még nem említett Balint.⁶² Ennek az 1116. évi hadjáratnak az érdekessége, hogy Jaropolk egy jász fejedelem fogságban levő leányával tért vissza, akit feleségül vett. A forrásból nem derül ki, hogyan is kerül sor erre a házasságra. A kun fennhatóság alól szabadulni akaró jászok és a rusz fejedelem szövetségének következtében? Vagy pedig Jaroszlav jövődöbelije a kunok uralma alatt élő (doni?) jászok egyike volt, aki, miután a rusz sereg legyőzte uraikat, a fejedelem felesége lett?

Az 1117. év alatt két kunokhoz köthető esemény olvasható. Az egyik érdekessége, hogy látszólag a kunoknak nem a Russzal kapcsolatos külpolitikájáról szolgáltatt adatot, azaz a kunok és a volgai bulgárok közötti kapcsolatról van szó a forrásban. A részletből ugyan nem derül ki, hogy miért is mentek kunok a volgai bulgárokhoz, de elképzelhető, hogy valamilyen formában mégis a Rusz állt a kunok volgai bulgároknál történő megjelenése mögött. Vlagyimir Monomah a 12. század elejétől egyre nagyobb érdeklődéssel fordult Szuzdal felé. Ennek magyarázata pedig az lehetett, hogy a volgai bulgárok a Volga mentén nyugatabbra nyomultak, 1107-ben például Szuzdalt is megtámadták.⁶³ A kunok vezéreinek megmérgezése talán azzal magyarázható, hogy a volgai bulgárok nem kívántak egy olyan kun csoporttal egyezkedni, amely szoros kapcsolatban állhatott a ruszokkal, és az ő megbízásukból tevékenykedett, mert lehetséges, hogy a megmérgezett Ajepa volt az apósa Vlagyimir Monomah fiának, a Szuzdalt irányító Jurij Dolgorukijnak, aki később, 1120-ban hadat vezetett a volgai bulgárok ellen.⁶⁴ A másik kunokhoz köthető adat egy házasság, Vlagyimir Monomah Andrej nevű fia, a későbbi vlagyimir–volhíniai fejedelem Tugorkan unokáját vette feleségül. Ez talán az előző év alatt olvasható hadjáratot lezáró békét pecsételte meg. Ugyanakkor utal arra is, hogy az elhunyt Tugorkan családja továbbra is jelentős befolyást gyakorolt.

A PVL alapján rekonstruálható, hogy a kunok több szakaszban szállták meg a Volga és az Al-Duna közti területet: 1054/55-re feltehetően csak előőrseik érhettek el a Dnyepernél fekvő Perejaszlavlot, majd ezt követően 1061-ig rendezkedtek be a

⁶¹ PLETNYOVA 1990, 61–62.

⁶² A különböző lokalizálások egy jó összefoglalását l. BUBENOK 1997, 93–110.

⁶³ PVL, 2012, 375–376.

⁶⁴ Szugrov, Sarukan és Balin (*Сугровъ, Шаруканъ, Балинъ*) áll az *Ipatyij-évkönyvben* (PSZRL, II, 284), míg a *Lavrentyij-évkönyvben* Galin, Csesjujev és Szugrov (*Галинъ, Чешюевъ и Сугровъ*) (PSZRL, I, 291). A Balin ~ Galin feltehetően elírás, etimológiája vitatott. Van, aki szerint Bolusról kapta nevét (GYÖRFFY 1990, 254), de esetleg a török *baliq* 'város' szóból is magyarázható (PLETNYOVA 1990, 62). A *baliq* szóra l. SINOR 1990a, 95–102.

Volga és a Dnyeper közti területen, ekkor lakhatták be a Donyec és az Azovi-tenger mentét. 1071-ben a Kijevi Fejedelemség déli határán levő Rosz folyónál, tehát a Dnyepertől nyugatra hadakoztak, 1078-ban pedig már elérték a Bizánci Birodalmat is. A Dnyeszter és az Al-Duna közti területek benépesítése azonban csak később, a 12. században történt meg,⁶⁵ noha már több alkalommal is portyáztak az Al-Duna vidékével szomszédos Magyar Királyság és Bizánci Birodalom területén.

A kunok társadalmára is történik utalás a forrásban: vezetőiket, akárcsak a rusz fejedelmeket, *knyáznak* nevezi a PVL. Azt azonban, hogy ezek a *knyázok* nemzetségek vagy törzsek élén álltak-e, nem lehet eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a kunoknak nem volt egy személy (kán vagy kagán) által irányított birodalmuk. A személynévként értelmezhető és *-oba/-opa* végződésű nevek (pl. Uruszoba, Altunopa, Kitanopa) talán nemzetségfőre utalnak, míg a csak tulajdonnevekben felbukkanó *-kan* pedig esetleg arra, hogy viselőik gazdag, jelentős törzsfők (Sarukan, Tugorkan) voltak, akik időnként törzsszövetségek élén álltak. Ezek a méltóságok, akárcsak a Vlagyimir Monomah Intelmében említett ifjú kmetek, akik valószínűleg a kun arisztokrácia tagjai (begek) lehettek, differenciált társadalomra utalnak.

A PVL alapján állítható, hogy a kunok már a Russzal való kapcsolatuk kezdeti időszakában sem területszerző hódítóként léptek fel; hiszen a délorosz steppe, ahol éltek, volt a számukra ideális életterület, ahonnan ellenőrizni tudták a területeiken áthaladó fontos kereskedelmi utakat,⁶⁶ és ahonnan könnyűszerrel el tudták érni az összes szomszédos letelepült civilizációt, így a Bizánci Birodalmat, a Magyar Királyságot, a Grúz Királyságot és keleti muszlim területeket. Nem fenyegették komolyan legközelebbi szomszédjuk, a Rusz politikai integritását. A kunok támadásai – amelyek a délorosz steppe szomszédságában élő szláv nyelvű lakosság számára ugyan megfélemlítőek voltak – sokkal inkább portyáknak tekinthetők, nem pedig területszerző hadjáratoknak. Noha a kijevi források igyekeztek a kunokat eredendően ellenségesnek ábrázolni, támadásaik azonban inkább helyi szempontból jelentettek gondot, mint az egész Rusz számára.⁶⁷

A Rusznak a legjelentősebb hátrányt saját belső megosztottsága okozta. A hatalomért folytatott egymás elleni harcokba, mint fentebb is kiderült, a kunokat is bevonták. Egyre gyakrabban fordultak a kunok segítségéért. Az ilyenkor kötött szövetségeket házasságokkal igyekeztek megerősíteni. A 11–13. század folyamán mintegy 15 házassági kapcsolatról tudunk. Az első ilyen egy kijevi nagyfejedelemtől 1094-ben. Fontos azonban megjegyezni, hogy a forrásokból ismert házasságok, mint a fenti három példa is mutatja, egyirányúak voltak: tehát a kun vezérek leányait vették feleségül a rusz fejedelmek vagy fiaik. Illetve a 12. század folyamán van egyetlen kivétel, mikor egy rusz nő megy feleségül egy kun kánhoz, de az a vizsgált korszakon kívül esik. Ugyanakkor a kunok jelentőségére utal, hogy a Rusz fejedelmei nem kötöttek ilyen házasságokat sem a korábban a délorosz steppen élő besenyőkkel vagy oguzokkal, sem a kijevi fejedelmekkel szoros kapcsolatban álló feketesüvegeseikkel.

⁶⁵ PSZRL, XXIV, 73.

⁶⁶ PSZRL, I, 292; II, 285–286.

⁶⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH 1994, 31, 34.

A kunok azonban nem tudták, mert nem akarták kihasználni sem a Rusz belső megosztottságát, sem pedig a rokoni kapcsolatokból származó előnyöket. Ugyanis a fennálló állapot életmódjukhoz, a számukra fontos javak megszerzéséhez megfelelő volt, mivel vagy a kereskedelem vagy pedig a portyák útján hozzá tudtak jutni mindehhez, amire szükségük volt.

Ezzel kapcsolatos egy újabb szempont, amit szeretnék kiemelni. A Rusz és a kunok között a 11. század második felében és a 12. század elején egy sajátos szimbiózis jött létre. Két, bizonyos szempontból szervezetlen, azaz erős központi vezetés nélküli hatalom állt egymással szemben. Ráadásul a belsőleg megosztott rusz fejedelmek folyamatosan a kunoktól kértek segítséget a hatalomért folytatott egymás közti harcban, ezért házassági kapcsolatokat is kötöttek, hogy beilleszkék a kunokat a saját rendszerükbe. A nemzeti/törzsi rendszerben élő kunok pedig ritkán voltak képesek egységesen fellépni a Russzal szemben. A források alapján a Rusz-ellenes hadjáratok során csak néhány kun csoport fog össze, tehát a Rusznak soha nem kellett szembenéznie a kunok egyesített erejével. A kunoknak azonban, akárcsak korábbi délorosz steppén élő nomád elődeiknek, szükségük volt a letelepült társadalomban élő kereskedelmi partnereikre a kereskedelemből származó haszon miatt, vagy ha a békés kereskedelem nem volt lehetséges, akkor a portyákra. Ugyanis számukra ez volt a javak megszerzésének két lehetséges módja a zsoldos katonáskodás mellett.⁶⁸

Vlagyimir Monomah uralkodása fordulópontot jelent a vizsgált korszakban, mert az ő vezetésével összefogó fejedelmek már nemcsak védekeztek a kunok portyáival szemben, de a kunok törzsterületére, a steppére is sikeres hadjáratokat vezettek. Vlagyimir Monomah 1125-ös halála után az ismét megosztott Rurikidák maguk biztosítják a kunok számára a portya lehetőségét, azaz van egy olyan időszak, amikor a kunok nem vezettek önállóan hadat a Rusz ellen, mert a kívánt javakhoz hozzájutottak a rusz fejedelmek seregeiben harcoló zsoldos egységként. (Érdekességgéppen jegyezzük meg, hogy ebben az időszakban az ún. dinasztikus kapcsolatokra sem került sor.)

Ha más szempontból nézzük a kunok és a Rusz kapcsolatát, nyilvánvalóvá válik, hogy részben a Rusz belső megosztottságából fakadó gyengesége miatt a kunok társadalma nem kapta meg azt a kívülről érkező impulzust, ami katalizátorként működve elindított volna egy olyan folyamatot, amely központosított hatalmi szervezet kialakulásához vezethetett volna. Egy ilyen folyamatnak az előjeleit csak a 12. század legvégén és a 13. század elején lehet felfedezni. Ez azonban talán inkább a Grúz Királyság befolyásának köszönhető, mint a Rusznak, és mint ismert, nem is ért el eredményt a mongolok megjelenése miatt.

⁶⁸ Ezt bizonyítja, hogy a 11. század végi, illetve 12. század eleji támadásoknak – akár portyákat, akár nagyobb hadjáratokat veszünk figyelembe – nem feltétlen olyan célpontjaik voltak, ahol nagy mennyiségű gabona vagy állatállomány lett volna várható. Inkább olyan stratégiai pontokat érintettek, amelyek a Dnyeper alsó folyása mentén húzódó kereskedelmi út közelében voltak. A tavaszi támadások is arra utalnak, hogy a kunok inkább a kereskedőhajók gyülekezését akarták megakadályozni, vagy az összegyűlt kereskedőket akarták kirabolni, és nem a földművesek készleteit fosztogatni. Ez utóbbiak késő nyáron vagy ősszel vonzóbbak voltak. A dnyeperi kereskedelmi út elleni támadások lehettek egyszerű portyák, vagy esetleg így akartak nyomást gyakorolni a Ruszra azért, hogy az rendszeres adót fizessen az áthaladó kereskedelem biztonsága érdekében (MARTIN 2007, 60).